

LUMEA RURALĂ ȘI RĂZBOAIELE ROMÂNIEI MODERNE. PRELIMINARIILE UNEI CERCETĂRI DE ISTORIE CULTURALĂ*

Gheorghe Negustor*

DOI:10.62838/amsh-2024-0019

Abstract

The Rural World and the Wars of Modern Romania. Preliminaries of a Cultural History Research

In the modern period, or rather towards its end, there were three wars in which the army of the young Romanian state also participated. The first was the Russo-Turkish War of 1877-1878, or the War of Independence, as it is known in the specialized literature in the Romanian space. The next conflict in which the Romanian army took part, but without being engaged in combat, was the Second Balkan War, and the third participation was the First World War. In this article, I would like to outline some research directions regarding how the Romanian rural world was related to and, especially, how these wars affected it. This approach is carried out from a cultural history perspective, a more complex approach to the subject, not only in terms of the way of seeing things, but also through the diversity of sources used. Thus, this study proposes preliminary research trajectories of this generous topic, wishing to develop it into a more elaborate approach.

Keywords: *Romanian modernity; rural world; violence and war; habitat and everyday life; poverty; death.*

Tendențele din istoriografia ultimelor decenii se remarcă printr-o re poziționare a cercetărilor dedicate istoriei militare, cu precădere conflictelor. Actorii statali și militari, oamenii politici și generalii, marile bătălii și consecințele lor care beneficiau de o atenție generoasă, încep să piardă teren în fața unor noi teme, cel puțin la fel de interesante. Și ne gândim la doar câteva dintre ele: viața cotidiană a soldaților, atitudinea în fața morții, alimentație și loisir, răniți, refugiați și prizonieri, copiii, femeile și orfanii, corespondența și memorialistica războiului, doliu și comemorare, și multe altele. Toate acestea aduc o paradigmă nouă în cercetarea istorică și în apetitul pentru cunoașterea profundă a ceea ce

* Ph.D., Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, gnegustor@gmail.com

* Acest articol este dedicat memoriei profesorului Barbu Ștefănescu, cel care a reliefat ca nimeni altul imaginea și cotidianul lumii țărănești de odinioară.

înseamnă războiul și violența. Desigur, gustul pentru „vechea istorie militară” și, mai ales, pentru marii eroi și bătălii a continuat să-și dezvăluie savoarea. Dar tendința pentru o istorie a sensibilului este cea care caracterizează acest nou discurs. El ni se dezvăluie cu toate manifestările sale, specifice indivizilor în vremuri de război, pentru a se poziționa într-o vastă muncă de cercetare cu ramificații treptate spre toate istoriografiile naționale. În această direcție istoriografică numită, așa cum vom vedea, *antropologie istorică* și, mai târziu, *istorie culturală*, se încadrează și subiectul cercetării pe care îl propunem. Este vorba despre lumea rurală românească și modul cum o influențează conflictele din perioada României moderne. Trebuie menționat faptul că „războaiele României moderne” se referă la Războiul de Independență (Războiul ruso-turc cum este cunoscut în istoriografia internațională), care afectează profund lumea rurală românească, Războiul din 1913, cu consecințe mai puțin grave și, bineînțeles, Primul Război Mondial care marchează întreaga societate, iar consecințele asupra satului românesc sunt devastatoare. Acest articol face parte dintr-un proiect mai amplu dedicat subiectului, iar paginile care vor urma doresc să traseze câteva direcții principale care vor fi aprofundate ulterior.

Considerații preliminare: despre metode, concepte și surse

Cercetarea pe care o propun pornește de la scrierile și șantierul de lucru pe care profesorul Barbu Ștefănescu le-a dedicat lumii rurale, îndeosebi fenomenul violenței și al tulburărilor unei societăți, provocate de conflicte militare și de soldații aflați în trecere sau cantonați ocazional în zonă. Desigur, regretatul istoric s-a ocupat cu precădere de zona Transilvaniei și perioade istorice puțin diferite. Totuși, din punct de vedere al metodei, al bibliografiei uzitate și al perspectivelor de interpretare, publicațiile în cauză rămân repere importante în istoriografia românească pentru cine abordează astfel de subiecte. În special volumul *Între pâini* dedică o parte consistentă abordării metodologice și familiarizării cu diferitele teorii lansate de istorici consacrați din Occident, așa cum este R. Muchembled, J. Le Goff, P. Aries ș. a. Iată ce afirmă din acest punct de vedere: „Ca atare, istoricul lumii rurale se află la intersecția a două tendințialități: este din ce în ce mai convins de avantajele de documentare și de interpretare oferite de o disciplină cu competențe și experiență în cercetarea oralității, pe de altă parte, este chemat să

nu uite nici o clipă că specificul muncii sale este raportarea omenirii la durată, în mod inevitabil la evoluție, la schimbare”¹.

Cheia de lectură a subiectului este exprimată prin paradigma *istorie antropologică*, pe care Barbu Ștefănescu o preferă în locul *antropologiei istorice*, pentru că exprimă mai bine ideea schimbării în perioada lungă². În această durată lungă braudeliană se încadrează cercetarea de față, dar cu un specific aparte. Ea discută evenimente majore din cotidianul satului românesc, evenimente care îi întrerup, uneori cu brutalitate, viața obișnuită, pentru a arunca această existență a ruralului în tenebrele violenței și ale distrugerii. Datorită analizei societății românești din perspectiva continuității modului de conviețuire a lumii rurale, metoda de lucru este cea specifică antropologiei istorice. Totuși, am propus încă din titlu denumirea de *istorie culturală* pentru că analiza noastră se focalizează pe evenimente marcante, în cazul de față războiul, care întrerup această existență continuă și afectează întreaga societate. Cele trei conflicte comportă anumite reacții și atitudini, schimbări bruște apar în viața indivizilor, fenomene ca foamea, moartea, deportarea, prizonieratul, violența de orie fel, lipsa brațelor la munca sezonieră, fac acum parte din noul cotidian instaurat de război. Toate acestea produc un întreg arsenal de surse, pe care istoricul le are la dispoziție. Apar și categorii noi de izvoare, valorificate admirabil de istoricii mentalului colectiv și al sensibilului: scrierile literare, corespondența și memorialistica de război, numeroasele mărturii care privesc doliul și practicile comemorative, multitudinea de producții artistice și vizuale și lista este deschisă. Toate acestea oferă posibilitatea istoricului să se îndrepte spre o istorie completă a subiectului tratat printr-o metodologie specifică și o „viziune antropologică și culturală”, așa cum excelent a găsit de cuviință să îmbine cele două tendințe istoriografice cunoscutul specialist francez Stéphane Audoin-Rouzeau³. Desigur, în mare, cele două curente se suprapun în multe privințe, însă, așa cum au demonstrat-o teoreticienii, istoria culturală integrează o abordare mai complexă, atât din perspectiva surselor, cât și a surprinderii unor manifestări și atitudini prin prisma practicilor culturale⁴. Însă, în cele mai multe cazuri, antropologia războiului sau istoria culturală a războiului se întrepătrund în analizele istoricilor, fără

¹ Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, Cluj-Napoca, Editura Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2012, p. 23.

² *Ibidem*, pp. 24-25.

³ Stéphane Audoin-Rouzeau, *Războiul redescoperit: 1914-1918*, Traducere de Cristina Popescu, Elena-Tudora Duță, Îngrijirea ediției și prefață de Florin Țurcanu, București, Editura Corint, 2014, p. 19.

⁴ O excelentă sinteză în Toader Nicoară, *Antropologia istorică. Perspective contemporane*, în „Caiete de antropologie istorică”, Anul XIX, nr. 36/2020, pp. 5-11.

diferențieri vizibile. Temele predominante, care au ca numitor comun *violența*, abordează impactul devastator pe care îl suferă indivizii și comunitățile în timpul mai scurt sau mai lung al unui conflict. Cercetările antropologice pornesc de la suferința și metamorfozele pe care le îndură corpul și întreaga ființă a omului afectat de război; de la atitudinile și modificările comportamentale, la suferințele și practicile cotidiene private sau publice, rezultate în urma evenimentului violent⁵.

Pentru a înțelege mai bine aceste abordări și direcții înspre ceea ce numim istoria culturală, vom da un singur exemplu elocvent. În anul 2002, la celebrul Memorial de la Péronne, unde s-a constituit un grup dinamic de specialiști asupra Marelui Război și care a dat o nouă turnură cercetărilor primei conflagrații mondiale, are loc un colocviu cu tema generică de „istoria culturală a Marelui Război”. Trei ani mai târziu, sub coordonarea lui Jean-Jacques Becker, apare și volumul de studii al participanților la conferință⁶. Printre autori regăsim unii dintre cei mai apreciați specialiști, dacă nu cei mai mari, asupra istoriei primei conflagrații mondiale. Pe lângă cunoscutul J.-J. Becker, îi găsim pe John Horne, Hew Strachan, David Stevenson, Annette Becker, Susanne Brandt, Christophe Prochasson, Gerd Krumeich și alții la fel de valoroși în istoriografia internațională. Temele propuse de ei, sub egida „istoriei culturale” se remarcă printr-o diversitate a unghiurilor de analiză și a subiectelor cercetate, dar sunt legate printr-o abordare culturală, interdisciplinară din punct de vedere al metodologiei. Se remarcă astfel, abordări privind istoricii și războiul, tendințele din istoriografia franceză a Marelui Război, istoria militară și etapele sale, o istorie a reprezentărilor pornind de la mărturiile și scriitura de război, la manifestările artistice, religioase și culturale. Avem apoi un peisaj creionat în jurul conceptului de istorie culturală în care se remarcă aportul disciplinelor vecine care își aduc contribuția prin metodă și specialiști la acest construct istoriografic cultural. Vorbim despre o arheologie antropologică a războiului, aportul științelor diverse la război, istoria de gen și rolul femeii în conflict, științele juridice și psihiatria, microistoria și rolul ei la marea istorie a evenimentului epocal care a zguduit lumea secolului XX. Toate aceste tematici prezentate au rolul de a ne ajuta să înțelegem mai bine ce se dorește prin istoria culturală, care sunt direcțiile prin care

⁵ Stéphane Audoin-Rouzeau, *Histoire culturelle du phénomène guerrier au XXe siècle et questionnement anthropologique*, în „L'histoire culturelle du contemporain”, sous la direction de Laurent Martin et Sylvain Venayre, Paris, Nouveau Monde éditions, 2005, pp. 409-420.

⁶ *Histoire culturelle de la Grande Guerre*, sous la direction de Jean-Jacques Becker et du Centre de Recherche de L'Historial de la Grande Guerre (Péronne-Somme), Paris, Armand Colin, 2005.

se remarcă în peisajul istoriografiei mondiale și ce aduce nou în apanajul normelor metodologice pe care le impune. Desigur, așa cum am mai precizat, ea reprezintă drumul bătătorit de antropologia istorică, dorindu-și o abordare mai culturală, în care perspectiva interdisciplinară să fie mai bine evidențiată. De altfel, în prefața la volumul amintit mai sus, Jean-Jacques Becker preciza că acest demers tinde spre o abordare nouă la nivelul reprezentărilor, cu cercetări pe baza mărturiilor, a scrierilor literare, prin artă și religie, prin tot ceea ce presupune și cuprinde muzeografia cu întregul arsenal de obiecte și mărturii din război ca și depozitar al memoriei acestuia. În continuare, istoricul francez menționează alte discipline ce pot ajuta istoricul în reconstituirea sa: dreptul, istoria științelor, psihiatria, antropologia, medicina și lista este deschisă⁷.

Această grilă de lectură a **surselor** poate fi aplicată cu succes, credem noi, tuturor conflictelor care au generat suferință și traume indivizilor și comunităților afectate. În acest context antropologia ruralului intră în contact cu istoria culturală a războiului și poate oferi rezultate remarcabile pentru istorici. Sintagma de istorie culturală se aplică cu predilecție nu numai perspectivelor de cercetare și interpretare, ci și categoriilor de surse folosite de istoric. Desigur, nu pot fi evitate documentele de arhivă cu toate categoriile de surse disponibile. Toate cele trei evenimente la care fac referire (Războiul de Independență, Al Doilea Război Balcanic și Marele Război) oferă încă fonduri generoase, parțial sau deloc cercetate. În special arhivele locale cu referire la lumea românească rurală și modul cum a trăit acele timpuri teribile. Credem că pe viitor, o mai bună cercetare a acestora va putea oferi o panoramă complexă a celor trei evenimente din societatea românească modernă. Apoi, vin colecțiile de documente publicate constant, de-a lungul timpului cu mai multă sau mai puțină generozitate. Aici societatea românească mai are încă mult de recuperat. Digitalizarea lor ar reprezenta un câștig cultural remarcabil.

Presa, diverse periodice și reviste tematice, dar și alte gazete cu specific militar oferă o panoramă mai mult sau mai puțin subiectivă asupra unor întâmplări, fenomene, personaje, atitudini din anii războaielor. De mult ori părtinitoare, ea rămâne o sursă importantă pentru că a reușit în perioada la care facem referire în cercetarea noastră să aducă viața de pe front în casele oamenilor, în cafenele, saloane și parcuri. Prin publicarea listelor de răniți și decedați, parcurgerea unui ziar se făcea cu puternice emoții și spaima. În continuare vine întreaga memorialistică și corespondență, ce abundă în informații și trăiri personale, și oferă o

⁷ Jean-Jacques Becker, *Introduction. Quinze ans d'histoire culturelle de la Grande Guerre*, în *op. cit.*, pp. 7-8.

imagine mai aproape de realitatea tragică a respectivilor ani. Ele sunt surse ce ne aduc în universul sensibilității intime a combatanților, în angoasa ce cuprinde atât pe combatanți, cât și pe cei rămași acasă. Puse cap la cap, oferă o panoramă mai aproape de realitate a modului cum suportă și cum se raportează lumea rurală la evenimentele glorioase pentru țară, dar cu impact tragic, de multe ori, pentru țăranii și satele de pe cuprinsul țării. Nici orașele nu au fost ferite, mai ales în timpul Primului Război Mondial, când tot cuprinsul țării a suferit trauma produsă de conflict.

O altă categorie de surse sunt cele literare, atât Războiul de Independență, cât și Primul Război Mondial abundă în astfel de creații. Dacă primul se relevă în ode și imagini eroizante, glorioase, specifice unei națiuni tinere, dar și perioadei romantice în care se desfășoară, Marele Război este reliefat într-o cheie mai realistă, în care tragismul și traumele provocate de război sunt surprinse cu acuratețe de poeți, romancieri sau artiști. De aici și până la fotografie, cinematografie este doar un pas. Vizualul ca sursă istorică este, de altfel, astăzi o tendință tot mai atractivă printre cercetători. Desigur, nu putem ocoli izvoarele născute din practicile comemorative, cele ale doliului, care se remarcă, prin mesajele profunde, de impact pe care le transmit: grandoare eroismului pe de o parte și, pe de altă parte, imensitatea durerii cauzată de dispariția celor dragi. Aici intră cimitirele militare, monumente, păci comemorative, epitafuri, necrologuri etc.

Toate aceste categorii de surse ne ajută să obținem o perspectivă complexă, așa cum am spus, a realității lumii rurale din Vechiul Regat în cele trei războaie. Ele se diversifică și evoluează, asemenea întregului arsenal de arme uzitate în conflicte, sub impactul modernizării accelerate. O analiză excelentă asupra impactului pe care modernitatea o are asupra caracterului distructiv al războiului o face istoricul italian Antonio Gibelli, în cartea sa *L'officina della guerra*⁸. În acest volum, autorul reușește să surprindă, într-o perspectivă inovatoare, modul cum războiul modern, afectează în special lumea rurală, prin distrugerile provocate de lupte, prin lipsirea forței de muncă a micilor comunități, prin restricțiile și rechizițiile constante, prin „ruperea” tinerilor înrolați de mediul lor familial și familiar, a pierderilor nemaipomenite de vieți omenești. Pe scurt, lumea satului este profund tulburată de grozăviile Primului Război Mondial.

În ceea ce ne privește, pornind de la toate aspectele menționate sumar mai sus, cu metodele oferite cu generozitate de

⁸ Antonio Gibelli, *L'officina della guerra. La Grande Guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, Torino, Bollati Boringhieri, 2007; în special prima parte *Introduzione. Guerra e modernità*.

istorici consacrați și paleta de surse cel puțin la fel de diversificată pentru perioada cercetată, dorim să oferim o panoramă cât mai aproape de realitate asupra modului cum societatea rurală românească trăiește și experimentează traumele războiului modern, cu toate cele trei episoade menționate. Întregul demers se va face cu metodologia concepută pentru studierea Marelui Război, așa cum a fost prezentată pe scurt până acum. Menționăm că metamorfozele suferite de istoriografie în anii șaizeci și șaptezeci ai secolului XX, în direcția antropologiei istorice și, mai apoi, a istoriei culturale au fost opera studioșilor care aveau ca preocupări/sau printre preocupări și acest eveniment marcant de la începutul veacului trecut. Dinspre ei vine direcția novatoare pentru istoriografie, iar grila de cercetare oferită de ei cu succes poate fi aplicată și pe celelalte evenimente ce au în prim plan războiul și violența, indiferent de perioada istorică în care au loc.

Lumea rurală românească, armata și modernitatea, o scurtă privire

Scurtul periplu prin care am încercat să reliefăm panorama perspectivei istoriografice asupra modului cum abordăm tema cercetării noastre, se dorește în primul rând o clarificare a acestui tip de demers. Pentru că, într-un conflict militar, de durată mai scurtă sau ani de zile, nu doar desfășurarea ostilităților, actele de bravură sau înțelegerile încheiate între diverși actori contează. Așa cum am văzut, există o multitudine de teme care pot fi cercetate pentru a putea înțelege întregul eșafodaj de mecanisme și reprezentări care întregesc tabloul unei comunități, fie ea un sat sau o națiune întreagă. Din acest motiv, credem că pentru a înțelege mai bine Războiul de Independență, de exemplu, prin narațiunile istoricilor sau ale martorilor direcți, sau prin poeziile elogioase ale unor Vasile Alecsandri sau Octavian Goga, trebuie să cunoaștem, măcar parțial, societatea de atunci. Cine sunt cei care participă la conflict? Cum trăiește țărănimea un asemenea eveniment? Care sunt problemele pe care un conflict de o asemenea dimensiune le aduce satului și țăranilor ruși brusc din cotidianul propriului univers al existenței? Cum se adaptează o lume conservatoare, „împietrită în timp”, la noile provocări? Care sunt reprezentările mentale ale fiilor de țărani ajunși pe câmpul de luptă față de ororile de la tot pasul? Cum suportă lumea rurală necesitățile și lipsurile tot mai apăsătoare cauzate de conflict? Cum sunt reintegrați cei întorși de pe front în universul local? Care sunt practicile comemorative specifice acestei lumi, diverse din anumite puncte de vedere de la o zonă la altă? Sunt doar câteva întrebări de cercetare care pot fi aplicate și celorlalte evenimente la care ne referim în

prezentul articol. Totodată, interesul nostru se îndreaptă și spre schimbările care survin la nivel comportamental și mintal în lumea țărănească de la primul război analizat și până la sfârșitul Marelui Război. Această analiză, în durată lungă, ne ajută să înțelegem mai bine impactul războiului și a modernității în viața micilor comunități rurale.

Așadar, pe baza cercetărilor și a statisticilor de până acum putem creiona imaginea unei lumi, ce își trăia existența fără schimbări bruște în timpul unei generații, iar orizontul de conviețuire se reducea la familie, mica comunitate din jur și unele deplasări, care rareori se întâmpla să fie la o depărtare de zeci de kilometri față de casă. Ion Bulei ne spune că la 1900 existau în Regatul României 262 de comune rurale și 9475 de sate și cătune, care erau lipite comunelor pentru a putea fi administrate mai eficient⁹. Depindea mult meseria celui în cauză. Modernizarea, și implicit industrializarea și urbanizarea societății românești s-a făcut în ritmuri diferite și destul de greoi. În anul 1912, cu un an înainte de Al Doilea Război Balcanic și la numai doi de începerea primei conflagrații mondiale, aproape 80 % din populația țării lucra în agricultură¹⁰. Asta înseamnă că într-o formă sau alta, țăranul român presta zi de zi la munca câmpului pentru traiul zilnic ce asigura subzistența familiei. Desigur, era ajutat de copii și, de cele mai multe ori, de soția care trebuia să se ocupe și de copiii mici sau mai mari. În perioada cuprinsă între 1862-1915, suprafața arabilă crește considerabil față de deceniile anterioare, de la 46,6 la 73,2 % din totalul suprafeței agricole. Această creștere se face în detrimentul suprafețelor de fânețe naturale care scad de la 12,8 la 4,7 % și a pășunilor și golurilor de munte, care scad de la 38,6 la 19,8 %¹¹.

În ceea ce privește populația, desigur, că predomină mediul rural. La 1877, Vechiul Regat avea o populație de 4. 479.813 locuitori, pentru ca în anul 1912, aproape de Războiul balcanic și izbucnirea Marelui Război, să avem 7. 160. 682 locuitori¹². La 1860, populația urbană era de 17,6% - 82,4 % rural, în 1899, avem 18,8% cu 81,2 %, iar în 1930, 20,1 % cu 79,9%. Vedem că urbanizarea s-a produs greu, procentele fiind apropiate în toată această perioadă¹³.

În privința populației, am luat ca reper anul 1899, recensământul din 1859/1860 nu a avut o rubrică dedicată învățământului/alfabetizării populației. Astfel, avem la final de veac

⁹ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 98.

¹⁰ Gheorghe Iacob, *România de la 1859-1939: împliniri și limite ale modernizării*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 177.

¹¹ *Ibidem*, p. 179.

¹² *Ibidem*, p. 233.

¹³ *Ibidem*, pp. 238-239.

XIX, 1.034.412 știutori de carte, ceea ce reprezintă 22 % și 3.659.691 analfabeți, deci 78 %. Există diferențe semnificative, după cum ne așteptăm, în privința raportului urban-rural: 49,4 % alfabetizați la orașe, în timp ce în lumea satelor procentul era de doar 15,2 %. Adică 3.188.011, 84, 1 % nu știau carte¹⁴.

În perioada următoare cunoaștem o creștere semnificativă, pentru că în 1912, procentul celor alfabetizați este de 39,3 % din totalul populației Vechiului Regat.

Între Războiul de Independență și Războiul balcanic din 1913, avem o societate rurală cuprinsă de numeroase frământări. Creșterea demografică a fost însoțită de o sărăcire constantă, datorată fărâmițării proprietăților, împărțite între copii. Îndelungata perioadă de pace a dus la o creștere demografică în ciuda unei mortalități infantile încă foarte ridicate, accentuata lipsă a unor venituri stabile. Astfel, această perioadă este marcată de nemulțumiri generale și revolte, începând cu anul 1888 și culminând cu 1907¹⁵. Principalele probleme identificate de istoricul Bogdan Murgescu sunt: pământul puțin, condițiile defavorabile de lucru pe moșiile marilor proprietari, casele construite din pământ și nuiele predominau față de cele din materiale durabile, mortalitate infantilă, nivel scăzut de alfabetizare, alcoolismul și pelagra, care „făceau ravagii”¹⁶.

În acest tablou, deloc mirific, dar aflat într-un proces de modernizare structurală și etapizată, lumea rurală românească este ruptă din ritmurile ei specifice și aruncată în neliniștea și involburarea celor trei războaie, la sfârșitul cărora va ieși profund marcată și, în multe cazuri, transformată la nivel mental și habitual.

Armata națională se afla la vremea respectivă în plin proces de organizare, instruire, echipare. Lucrurile nu mergeau cum s-ar fi dorit; era o armată tânără, românii neavând dreptul la o armată profesionistă în deceniile anterioare. Să vedem, foarte pe scurt, care au fost principalele repere și direcții privind modernizarea armatei române. În 13 iunie 1868 este votată *Legea pentru organizarea armatei*, care integra în organizarea armatei toate persoanele de sex masculin, între 17 și 50 de ani¹⁷. Această lege din 1868, cu modificările modernizatoare din anii 1872 și 1874, reprezenta o mixtură a tradiției militare românești cu organizarea militară

¹⁴ *Ibidem*, pp. 265-266.

¹⁵ *Ibidem*, p. 41.

¹⁶ Bogdan Murgescu, *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom, 2010, p. 125.

¹⁷ Sergiu Iosipescu, „Armată și societate, reformă și modernizare în România secolului al XIX-lea”, în vol. *Reforma militară și societatea în România (1878-2008): relaționări externe și determinări naționale*, coord. Petre Otu, București, Editura Militară, 2009, p. 27.

prusacă. Desigur, lucrurile au fost adaptate specificului românesc. Pe scurt, exista un nucleu permanent și formațiuni teritoriale, axate pe principiul „națiunii armate”. Acest lucru se potrivea unei națiuni tinere, de dimensiuni relativ mici și fără resurse considerabile pentru a întreține o armată permanentă¹⁸.

După războiul de Independență, prin legile dintre anii 1908-1914, are loc o reorganizare a armatei. Se păstrează sistemul mixt de organizare, dar apar componente noi, care dinamizează spiritul armatei românești: *armata activă, rezerva armatei active și miliția*¹⁹.

Legea pentru organizarea armatei din anul 1908 a produs schimbări semnificative. Deja nu mai avem denumirile de dorobanți și călărași, ci s-au contopit în ceea ce se numea infanterie. S-au păstrat contingentele de călărași, datorită faptului că necesarul de cabaline era asigurat de sate. Generalul Grigore Crăiniceanu afirma: „Călărașii formează un element admirabil pentru ridicarea rasei cailor în țară. Părinții țăranilor au început a crește ei înșiși cai pentru fii lor, viitorii călărași. Astăzi, la țară, călărașii fac mândria satelor”²⁰. Tot acum se păstrează vechea concepție prin care fiecare bărbat apt era obligat să îndeplinească serviciul militar. Limitele de vârstă au fost 21-40 de ani. Între 19 și 21 de ani se făcea instrucția preregimentară, stabilită la 30 de duminici pe an. Astfel, forța de muncă rămânea disponibilă în zilele lucrătoare. În ceea ce privește durata, avem acum următoarele date: 7 ani în activitate, 5 în rezervă, 3 în miliții și 4 în armata teritorială. La infanterie s-a redus la 2 ani serviciul militar, astfel că s-a dublat numărul celor recrutați²¹. Această lege se va modifica în 1910.

Serviciul militar obligatoriu a fost instituit prin legea recrutării din 1876, ce avea la bază art. 118 din Constituția de la 1866. Erau excluși străinii și tinerii cu antecedente penale. Legea s-a modificat până în 1913, dar caracterul obligatoriu a rămas. Au fost schimbări de structură, de durată și de reorganizare a funcționării armatei. Vârsta de încorporare a fost 21 de ani, iar durata serviciului sub arme, cu toate formele sale, a fost de 25 de ani. Adică, până la 46 ani. Până în 1882 recrutarea s-a făcut pe unități administrativ teritoriale – județe, plăși, comune – atât pentru armata permanentă, cât și cea teritorială. Începând cu anul 1882, recrutarea se făcea pe regiuni de corpuri de armată pentru cea permanentă și pe județe pentru cea teritorială. Modalitățile de

¹⁸ *Ibidem*, p. 28.

¹⁹ Maria Georgescu, *Reforma organismului militar între modelul francez și cel german (1878-1916)*, în *Ibidem*, p. 54.

²⁰ *Ibidem*, p. 65; Generalul Grigore Crăiniceanu, *Despre istoria armatei române*, în Academia Română, *Discurs de recepție*, vol. IV (1907-1919), București, Editura Academiei Române, p. 364.

²¹ *Ibidem*, p. 66.

recrutare erau: prin conscripție – toți tinerii cu vârsta între 21 și 30 de ani se prezentau la tragerea la sorti în ședință publică; înrolare de bună voie și reangajare. Voluntarii trebuiau să aibă vârsta între 18 și 21 de ani. După această vârstă, nu mai participau la tragerile la sorti și erau trecuți la rezerva armeei unde serviseră. După izbucnirea primului război balcanic, s-au luat măsuri importante: bugetul pentru achiziții a crescut considerabil, s-au votat mai multe credite pentru achiziționarea de armament, a crescut de la 21 la 25 ani durata serviciului militar²².

Lumea rurală și războiul

Războiul Ruso-Turc/Războiul de Independență (1877-1878). În general populația a răspuns afirmativ la ordinul de mobilizare, deși problemele gospodăriei erau mai importante pe moment decât plecarea la un război despre care nu știau prea multe sau chiar nimic. O bună parte, însă, de rezerviști nu au răspuns apelului sau au făcut-o foarte greu, siliți fiind de autorități. Generalul Radu Rosetti prezintă o statistică sugestivă în acest sens. Pentru concentrarea cerută de autoritățile militare în toamna anului 1876, în jur de 40 % dintre rezerviști nu s-au prezentat. În perioada mobilizării, 1 iunie 1877 – 31 august 1878, din cei 65 999 de soldați și ofițeri ai armatei de campanie, doar 244 au avut sentințe de condamnare pentru dezertare, 4 pentru automutilare și 6 pentru nesupunere.²³

La o populație de 5 073 000 locuitori, au fost mobilizați în jur de 100 de mii de oameni, ceea ce reprezenta un procentaj de 1,9 %, apropiat de a altor state, cum era Rusia care avea un procentaj de 2 %, Austro-Ungaria de 2,9 %. Doar Franța atingea cifra de 4 %. Spre comparație, în Primul Război Mondial, cifrele erau undeva între 10 și 20 %²⁴. Datorită lipsei dotării din armată, în special a corturilor pentru adăpostire, o parte din trupă a fost adăpostită în casele civililor, la ordinul strict al autorităților, provocând o situație dificilă pentru locuitorii satelor de lângă Dunăre²⁵. Încă nu exista o legislație clară, uniformizată a legii mobilizării. Străinii, de orice natură, proprietari, meseriași, arendași și comercianți erau scutiți prin lege de rechiziții făcute pentru armată, astfel că tot greul a căzut pe populația autohtonă. Nu a fost un efort colectiv pentru

²² *Ibidem*.

²³ *Participarea populației civile la războiul din 1877-1878*, de generalul R. Rosetti, preluat din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tomul XXIII, Mem. 10, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului – Imprimeria Națională, 1941, pp. 2-3.

²⁴ *Ibidem*, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, pp. 6-7.

război, așa cum s-a întâmplat între anii 1916-1920. Totuși, o parte dintre ei se alătură populației românești în efortul considerabil de donații²⁶.

Dacă luptele nu au fost prea intense pentru o perioadă îndelungată, viața pe front a fost destul de dificilă pentru soldații români. La începutul campaniei s-au confruntat cu căldurile foarte mari din diversele zone ale frontului, apoi, răcirea vremii i-a prins fără echipamentul necesar, iar frigul a provocat numeroase probleme trupei. Dar cele mai dificile situații au fost cauzate de lipsa corespunzătoare a hranei, datorită distanței de locurile de aprovizionare, a lipsurilor cauzate de condițiile de front, de necesitățile cerute de armata rusă, dar și de jafurile pe care turcii le făcuseră luni de zile, cât a ținut conflictul²⁷.

Autorul redă două episoade comice în care sunt implicați doi dorobanți români. Acestea reflectă exemplar atitudinea săteanul român, fără experiență militară, față de moarte și violență. Unul împușcă din greșeală un turc, care moare. Apoi, o perioadă de timp are muștrări de conștiință pentru omor, spunând că nu a fost atacat de turc, dar a tras doar să-l sperie. La răspunsul ofițerului că a făcut bine, că turcul avea în pivniță pistoale și pușcă și l-ar fi omorât, dorobanțul a răspuns: „Așa, da de ce să mă omoare, Domnule Căpitan, că doar eu nu i-am făcut nimic? Și, zău, îmi pare rău că l-am omorât!”. Apoi, în cursul zilei un post de soldați români este atacat de turci. Un dorobanț este luat prin surprindere de un turc care face tot posibilul să-i smulgă arma din mâini. Un ofițer român îi vede și strigă dorobanțului să-l împuște pe turc, acesta fuge, fără a fi împușcat, deși ofițerul insistă la dorobanț: „- <<Trage în el soldat!>>, dar acesta își potrivea hainele deranjate în timpul luptei și răspunde, că de ce să-l omoare, că doar nu i-a făcut nimica, <<a șuguit și el cu mine, să vadă dacă-s tare!>>”²⁸.

Am prezentat aceste exemple elocvente pentru mentalitatea țărănească și războinică a soldaților în acest război, primul la care luau parte și care avea o miză deosebit de importantă pentru tânăra națiune română, câștigarea independenței. Câteva considerente se desprind din datele prezentate, dar și din lectura surselor acestui eveniment important. Putem lesne observa că lumea rurală este prezentă și ia parte la acest război neașteptat. Modul de desfășurare, situația din țară și necesitățile conflictului implică în mod profund această lume. Sunt prezenți fiii de țărani care sunt înrolați și pregătiți pentru o prea scurtă perioadă de timp ca să

²⁶ *Ibidem*, pp. 10-11.

²⁷ Paul D. Popescu, *Ploieștii și Prahova în vremea dobândirii independenței de stat a României (1871-1878)*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2002, pp. 152-156.

²⁸ *Ibidem*, pp. 36-37.

putem vorbi de soldați profesioniști. Morții și răniții de pe urma războiului vor afecta considerabil, nu numai prin durerea pricinuită celor dragi, dar și prin lipsirea gospodăriilor de brațe de muncă pentru câțiva ani buni, până frații mai mici vor crește, acolo unde a fost cazul²⁹. Atât în acest război, cât și în prima conflagrație mondială, soldații au manifestat atitudini de frică, de sensibilitate mare față de exigențele draconice din armată și, mai ales, față de dorul de cei dragi și spaima de moarte. Dezertările, fuga din armată au fost fenomene normale pentru toate statele implicate vreodată în război. Pentru această perioadă, Antonio Gibelli afirmă că dezertarea și fuga reprezintă reacția tradițională a lumii țărănești la intervenția statului în viața personală – obligațiile individului față de armată, de la epoca napoleoniană s-au manifestat prin forme de vagabondaj și emigrare. Apariția conșcripțiilor obligatorii a reprezentat un obstacol în calea mobilității de acest gen³⁰. Cartiruirea contingentelor militare în localitățile rurale, măsurile de carantină, rechizițiile și donațiile către armată au reprezentat acțiuni care au slăbit mult satul românesc, și așa încercat de multe lipsuri. Este o constatare generală din sursele memorialistice sau opiniile contemporanilor acestui conflict. Realizarea unuia dintre dezideratele naționale, obținerea Independenței a mai atenuat din impactul războiului în societatea românească în general și pentru lumea rurală în particular.

Războiul din 1913. După izbucnirea Primului Război Balcanic, măsuri semnificative au afectat pozitiv bugetul pentru achiziții (s-au votat mai multe credite pentru achiziționarea de armament), iar durata serviciului militar a crescut de la 21 la 25 ani. La 3 iulie 1913, armata română a fost mobilizată și la 10 iulie guvernul României a transmis Bulgariei un ultimatum de încetare a ostilităților împotriva Serbiei. Mobilizarea a dezvăluit slaba echipare: armate de operații număra 417 720 militari, dintre care 8 693 ofițeri. În momentul mobilizării echipamentul ajungea pentru 260 000 soldați, pantalonii pentru 341 000, ranițe pentru 308 000³¹. Strategia din Bulgaria a fost mai degrabă un eșec: trimiterea a trei corpuri de armată pe valea Iskerului în direcția Sofia, rezultând o lungime foarte mare a coloanelor și dificultăți reale de aprovizionare. Mai mult, epidemia de holeră ce exista în rândul trupelor bulgare a făcut circa 1000 de morți printre militarii români. Au fost două cauze esențiale: folosirea echipamentului infectat al armatei bulgare

²⁹ O privire generală asupra morții și atitudinilor față de moarte la soldații români din acest conflict în: Gheorghe Negustor, *Soldatul român și atitudinea în fața morții (I): Războiul de Independență*, în „Caiete de Antropologie Istorică”, Anul XXI, nr. 1 (40)/Ianuarie-iunie 2022, Cluj-Napoca, Editura Accent, pp. 67-82.

³⁰ Antonio Gibelli, *op. cit.*, p. 77.

³¹ *Participarea populației civile ...*, p. 85.

și vaccinarea târzie antiholerică, dar care a avut apoi efecte benefice³². Numărul de victime nu se știe cu exactitate, astăzi specialiștii oferă cifre aproximative, în jur de 100 de victime rezultate în urma ciocnirilor cu inamicul și între 1000 -1600 de morți din cauza holerei³³. Acest lucru a fost posibil probabil și din cauza slabei înzestrări spre deloc cu materiale sanitare³⁴.

Ceea ce caracterizează acest război, de scurtă durată de altfel, în comparație cu ce va urma nu peste mult timp, este numărul mic de victime omenеști ca urmare a luptelor. Spaima care a cuprins întreaga societate a fost față de epidemia de holeră. Măsurile luate, alături de mobilizarea ce a precedat această campanie, au avut un efect considerabil în rândul populației țărănești. Mulți au trăit și își aduceau aminte de războiul din anii 1877-1878, cu impact considerabil asupra lumii rurale, dar și a societății în general. Se așteptau la aceeași poveste, dacă nu mai rău. Oricum, micile localități de pe Dunăre, de la granița cu Bulgaria vor fi cele mai afectate în acest conflict.

Marele Război. Când lumea părea că se îndreaptă spre o pace îndelungată și se credea că problemele Balcanilor au fost rezolvate prin pacea de la București (1913), un alt mare război izbucnea în anul următor. Va fi un război cum nu a mai existat, prin durata și intensitatea luptelor, prin armamentul modern utilizat și, mai ales, prin impactul devastator asupra lumii. Un număr nemaiauzit de morți, răniți și dispăruți va umple listele la finalul primei conflagrații mondiale. Și numărătoarea continuă și astăzi, pentru că în mai multe state arhivele au fost distruse în anii de conflict și multe statistici au rămas incerte³⁵. Primul Război Mondial este conflictul care bulversează întreaga lume. După o perioadă de acalmie, de avans tehnologic și modernizare într-un ritm susținut, lumea europeană și apoi întreg mapamondul se vor trezi atrași în cel mai distrugător conflict. Oamenii satelor, chiar muntenii, obișnuiți cu vicisitudinile vieții, am crede că se vor adapta mai ușor la viața de pe câmpul de luptă. Dar Primul Război Mondial a fost un război atipic, în care ființa umană, oricât de puternică și experimentată, nu a putut face față războiului modern, distrugător. Ian Kershaw

³² *Ibidem*, p. 86.

³³ Ligia Livadă-Cadeschi, „O boală mai distrugătoare decât războiul: epidemia de holeră din 1913”, în Constantin Ardeleanu (ed.), *De la ciurma lui Caragea la holera balcanică: epidemii, carantine și sănătate publică în epoca modernă*, București, Editura Humanitas, 2024, p. 300.

³⁴ Petre Otu, „Considerații privind capacitatea operativă și acțiunile Armatei Române în anul 1913”, în vol. *Al Doilea Război Balcanic (1913)*, coord. Mihail E. Ionescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Militară, 2014, p. 134.

³⁵ Pentru o înțelegere corectă a impactului demografic pe care l-a avut războiul prim mondial, recomand Jean-Marc Rohrbasser (ed.), *Boulversements démographiques de la Grande Guerre*, Paris, Ined, 2014.

descrie cel mai bine acest aspect: „Carnea și oasele omului se găseau puse în fața unor mașinării de ucis. Soldații înfruntau artileria grea, mitraliere, puști cu foc rapid, mortiere de tranșee, explozibili puternici, grenade, aruncătoare de flăcări și gaze toxice”³⁶. Peste 73 de milioane de indivizi au fost mobilizați în acest conflict mare, iar dintre aceștia aproape 10 milioane și jumătate îi reprezintă morții și dispăruții³⁷.

Ca și în alte țări beligerante, societatea românească este profund marcată de participarea la război. Lumea rurală trăiește vremuri aproape apocaliptice. Tinerii, și apoi chiar tații de vârsta a doua sunt mobilizați și trimiși pe câmpul de luptă. Satele cad repede într-o situație apăsătoare datorită problemelor specifice unui război de durată: foametea, lipsurile materiale, lipsa forței de muncă, jafurile și violența, rechizițiile și cererea de donații care veneau periodic, veștile teribile de la cei dragi, ocupația străină, refugiul, supraaglomerația într-o Moldovă bântuită de foamete, boli, epidemii, război, debandadă, violență și moarte. La începutul refugiului spre Iași, în decembrie 1916, pictorul Costin Petrescu descrie sumbru situația celor care călătoreau cu trenul într-o aglomerație de nedescris și condiții dintre cele mai rele: „În sfârșit, joi de dimineață, pe un timp rece și umed, lungul nostru convoi de vagoane se oprește la vreun kilometru de Focșani. Dintr-însul încep să coboare pâlcuri, pâlcuri de femei, copii și bărbați supti de oboseală, înnegriți de fum, zbârliți de frig și foame, cu ochii încercuiți de urmele nesomnului și ale suferințelor. Mai ales bieții copilași păreau că li s-a stins și puterea să mai poată plânge, vineți la față, triști și cu ochii inundați de un fel de lichid ce nu erau lacrimi”³⁸. Astfel de tablouri vor putea fi văzute pe tot cuprinsul țării, iar lumea rurală va fi inundată de tragismul acestui război. Curând epidemiile și luptele vor umple dealuri și trecători, sate și orașe cu cadavrele combatanților și ale civililor. Un volum interesant, *Războiul de fiecare zi*, care surprinde secvențe ale vieții cotidiene ale românilor între anii 1914-1919 a fost publicat în anul 2018 și are meritul de a aduce o perspectivă nouă, de istorie culturală în istoriografia românească³⁹.

³⁶ Ian Kershaw, *Drumul spre iad. Europa, 1914-1949*, Traducere din limba engleză de Alexandru Țirdea, București, Editura Litera, 2017, p. 74.

³⁷ Jay Winter, „Victimes de la guerre: morts, blessés et invalides”, (Traduction Arnaud Regnaud), în *Encyclopédie de la Grande Guerre 1914-1918. Histoire et culture*, Sous la direction de Stéphane Audoin-Rouzeau et Jean-Jacques Becker, Paris, Bayard, 2004, p. 1077.

³⁸ Costin Petrescu, *Însemnările unui pictor refugiat. La Iași în timpul războiului: 1916-1917*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 49.

³⁹ *Războiul de fiecare zi. Viața cotidiană în tranșee și în spatele frontului în Primul Război Mondial (1914-1919)*, coord. Bogdan Popa și Radu Tudorancea, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018.

Aveam de-a face cu un război total în care noile tehnologii își vor arăta dinții perfizi cu care vor sfărteca milioanele de trupuri. Toți cei implicați în război suferă. Combatanții se întorc acasă, dacă vor scăpa cu viață, cu trauma psihică greu de vindecat. Metaforele de *fraktură* și *traumă* folosite în istoria Marelui Război, provin din limbajul clinic, din patologia corpului și a minții și indică „o leziune violentă”, o rană ce se va putea trata, dar care va lăsa un semn de neuitat. Semnificația lor se va extinde asupra experienței de război ca și o ruptură a continuității existențiale și istorice⁴⁰.

Concluzii

Acest scurt periplu printr-o temă generoasă cronologic, tematic și istoriografic a reprezentat o încercare de re poziționare istoriografică prin apropierea a două subiecte mari: *războiul* și *lumea rurală*. Această interacțiune se produce sub pecetea unei modernizări lente pentru lumea satului românesc, dar în ritmuri mai dinamice pentru industria de armament a marilor puteri. Ruralul predomina societatea românească în toată această perioadă cuprinsă între 1877-1919, când au loc cele trei conflicte militare la care armata română ia parte. Desigur, întreaga națiune și societate este afectată de pe urma războiului. Însă, satele și locuitorii acestora experimentează aceste evenimente într-un mod aparte, iar impactul negativ este mai mare. Particularitățile rezultă din cotidianul lumii țărănești, din dinamica și specificul ei în raport cu lumea urbană, mai conectată la nou și la tot ce însemna modernizare. Pentru sătean, al cărui orizont se rezuma la treburile câmpului și cele specifice gospodăriei, impactul cu mobilizarea și lumea războiului a fost năprasnic. Mulți dintre ei nu își părăsiseră localitățile natale niciodată. Nici măcar să meargă până în cel mai apropiat oraș. Astfel că ruptura produsă de mobilizare, când a trebuit să își părăsească universul existenței și să meargă spre necunoscut a fost extrem de dură. Mulți s-au adaptat, alții nu. Am văzut exemplul din Războiul de Independență, când gândul lor era la treburile câmpului. Mai chinuitoare a fost existența în anii primei conflagrații mondiale. Durata a fost mult mai mare, iar impactul devastator al războiului mult mai puternic. Am văzut și cum moartea, rănirea sau dispariția provoacă traume iremediabile familiei și cunoscuților. Însă dinamica ruralului este afectată de lipsa forței de muncă. Tocmai cei mai în putere, care duceau greul în gospodărie, erau acum plecați sau dispăruți. Pentru eroismul lor, scriitorii și artiștii perioadei romantice, când are loc conflictul dintre anii 1877-1878, compun opere cu puternic impact emoțional, scoțând în evidență virtuțile și

⁴⁰ Antonio Gibelli, *op. cit.*, p. 64.

înlăcărarea de care au dat dovadă în acele vremuri grele. Eroismul capătă dimensiuni nemaiîntâlnite. Ei sunt cei care și-au adus aportul la dobândirea Independenței mult visate, deci meritau din plin toate laudele. Vasile Alecsandri, Octavian Goga sau George Coșbuc sunt doar câțiva dintre autorii care creează sursele unei istorii culturale a războiului. Marele Război va da o nouă dimensiune acestui fenomen. De această dată, mulți dintre oamenii de cultură vor lupta și vor pieri pe front sau în spitale⁴¹. Însă dimensiunea culturală nu mai este una eroizantă, de înlăcărare patriotică. Apar producțiile de factură pesimistă, de atitudine negativă față de război și față de ororile pe care le produce. Tot acum, sursele vizuale fac parte din cotidianul războiului - pictori, fotografi, sculptori, și mulți alții vor immortaliza ambele fațete ale luptei. Iar lumea țărănească nu va lipsi din acest tablou complex.

⁴¹ Un demers salutar este volumul *Citind Marele Război. Antologia scriitorilor căzuți*, Selecție, prefață, fișe bibliografice și note de Dan Gulea, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2017.

